

Benedykt Spinoza: problem wolności

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Ilustracja interaktywna](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Spinoza Benedykt, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona. Część pierwsza: O Bogu*, tłum. I. Myślicki.
- *List LVIII – Spinoza do Schullera [październik 1674]*, [na podstawie:] Baruch Spinoza, *Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*.
- Krzysztof Rojek.

A silhouette of a person sitting in a meditative pose (lotus or similar) against a bright sunset or sunrise. The person is centered in the lower half of the frame, with their back to the viewer. The background is a warm, golden glow from the sun, with faint outlines of mountains or hills in the distance. A dark grey rectangular box is overlaid on the image, containing the title text.

Benedykt Spinoza: problem wolności

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Czy wolność to jedynie iluzja? A jeśli jesteśmy jej pozbawieni, jakie znaczenie mają nasze działania? Czy naprawdę wszystko, co robimy, odbywa się na zasadzie mechanicznej i logicznej i tylko akceptacja tego faktu może dać nam poczucie szczęścia? Interesujące, że Spinoza, skrajny determinista, stał się równocześnie jednym z ojców liberalizmu. Cenił wolność myślenia, bronił wolności słowa i uważał, że każdy ma prawo podchodzić do spraw wiary zgodnie ze swym usposobieniem, byle tylko nie narzucał ograniczeń innym. Pomaga to zrozumieć jego pojęcie wolności. Wolnym nazywał każdego, kto działa na zasadzie konieczności własnej natury, nieprzymuszony do tego działania przez nikogo innego.

Twoje cele

- Poznasz poglądy Spinozy na zagadnienie wolności.
- Porównasz determinizm Spinozy z determinizmem stoików i przemyślisz jak oba te poglądy opisywały ludzką wolność i szczęście.
- Przeanalizujesz, czy możliwa jest wolność bez wolnej woli.

Przeczytaj

Dla zainteresowanych

Aby dowiedzieć się więcej na temat filozofii Barucha Spinozy, zapoznaj się z poniższymi materiałami:

- [Spinoza i Leibniz: sylwetki filozofów, problemy i wyzwania](#)
- [Baruch Spinoza: radykalny racjonalizm, monizm, teoria poznania](#)
- [Baruch Spinoza: determinizm i doktryna moralna](#)
- [Benedykt \(Baruch\) Spinoza – „Bóg, czyli natura”](#)
- [Stoicka droga spełnienia](#)
- [Słownik filozoficzny: stoicyzm](#)

Problem wolności

Jednym z najistotniejszych i najbardziej kontrowersyjnych problemów w filozofii Spinozy jest zagadnienie wolności. Filozof postawił je w niezwykle radykalny sposób. Jego etyka opiera się na akceptacji **determinizmu**: w ludzkim zachowaniu nie znajdziemy ani odrobiny wolności. Wszystko, co robimy, sprowadza się do procesów przyrodniczych (czyli ściśle mechanicznych) lub myślowych (czyli ściśle logicznych): nie ma tu nigdzie miejsca na tzw. wolną decyzję. **Szczęście** osiągalne jest jedynie na drodze przyrostu wiedzy i poprzez realizację **ideału stoickiego mędrca**. Żeby ten ideał osiągnąć, człowiek musi przewyciężyć namiętności. Chodzi o to, żeby kierować się wyłącznie pobudkami rozumowymi, prowadzącymi do akceptacji wszystkiego, co się dzieje, w sposób zgodny z naturą człowieka i świata.

Władysław Bakałowicz, *Uczta renesansowa*, 1883

Ale czy przy tych deterministycznych założeniach można stawiać człowiekowi jakiegokolwiek wymagania? Przecież i tak robi to, do czego jest zdeterminowany. I czy możemy w kwestii moralności o cokolwiek się obwiniać, skoro zawsze działamy pod wpływem ścisłej determinacji?

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Otóż etyka Spinozy ma charakter opisowy (opisuje jedynie zachowanie moralne ludzi), a nie normatywny (nie formułuje norm ani nakazów). Nie można więc powiedzieć, że Spinoza wyznacza ten czy inny ideał do realizacji, raczej opisuje sytuację, w której znajduje się człowiek. Opisuje, w jakich warunkach człowiek osiąga szczęście, ale wykazuje jednocześnie, że spełnienie tych warunków nie jest kwestią woli. W tym punkcie odbiega on od antycznych stoików, którzy byli deterministami w znacznie słabszym sensie. Twierdzili wprawdzie, że warunki naszej egzystencji (jakby tej gry komputerowej, w którą gramy) są jakoś zdeterminowane (tj. że gramy w taką grę, a nie inną, i z takimi zasadami, a nie innymi), ale zawsze pozostaje margines wyboru (że tak, a nie inaczej kierujemy działaniami naszego bohatera). Tymczasem u Spinozy nie mamy na nic wpływu (tj. nie mamy wpływu na postępowanie naszego bohatera) i tylko nam się wydaje, że mamy. Co więcej, to, że nam się tak wydaje, też jest zdeterminowane: od naszej woli nie zależy, czy nam się przestanie tak wydawać, czy nie.

Ciekawostka

Liberalizm Spinozy

Spinoza uważany jest niekiedy za jednego z duchowych ojców liberalizmu. Był rzecznikiem tolerancji religijnej i wolności słowa. Uważał, że „każdemu należy

pozostawić wolność myślenia i możliwość ułożenia sobie podstaw wiary stosownie do swego usposobienia i że o wierze każdego, czy jest dobra, czy zła, sądzić należy jedynie według jego uczynków” (*Traktat teologiczno-polityczny*, XVI). Kryterium oceny tych uczynków miało być jedynie dobro publiczne, które Spinoza definiował negatywnie: postępują dobrze, kiedy nie szkodzą innym. Przez szkodzenie zaś rozumiał przede wszystkim wszelkie ograniczenia swobodnego działania i myślenia.

Polecenie 1

Dlaczego Spinoza jest niekiedy uważany za jednego z duchowych ojców liberalizmu? Jak wyjaśnić związek teorii filozofa z tą doktryną?

Polecenie 2

Skoro, według Spinozy, człowiek nie jest wolny, w czym filozof upatruje jego szczęście?

Słownik

determinizm

(łac. *determinare* – ograniczać, określać) filozoficzny pogląd, zgodnie z którym zajście każdego zdarzenia (zjawiska) jest wyznaczone jednoznacznie przez zdarzenie (zjawisko) poprzedzające je w czasie; stanowi zasadę wyjaśniania prawidłowości i przewidywania zdarzeń (zjawisk); determinizm jest rozumiany niekiedy jako twierdzenie, iż wszystkie zjawiska podlegają jakimś prawidłowościom, niekiedy – prawidłowościom jednoznacznym, w innych przypadkach – prawidłowościom przyczynowym

stoicyzm

(gr. *stoá* – portyk, kolumnada) jeden z trzech głównych nurtów filozofii okresu hellenistycznego, zainicjowany przez Zenona z Kition; system filozoficzny głoszący atomizm i zasadę niewzruszoności – nieodczuwania żadnych emocji, zdystansowanie od spraw bieżących; wszelkie rozważania stoickie były podporządkowane refleksji etycznej i miały na celu ukazać racjonalną strukturę rzeczywistości (*Logos*); według stoików rzeczywistość ma charakter rozumny, w jej strukturze nie ma miejsca na przypadek, a wszelkie zachodzące zdarzenia są nieuniknione; cnota w ujęciu stoickim to życie zgodne z naturą kosmosu i naturą ludzką; w myśl stoicyzmu człowiek jest rozumnej natury i winien w życiu kierować się racjonalnym namysłem, czcić naturę i podporządkować się jej prawidłom; w konsekwencji taki punkt widzenia rodzi postawę pogodzenia się z losem, łagodnej rezygnacji

Ilustracja interaktywna

Polecenie 1

Zapoznaj się z prezentacją i wyjaśnij własnymi słowami, w jaki sposób Spinoza przedstawia problem wolności.

W multimedium wykorzystano fragment: Przemysław Gut, *Czy możliwa jest wolność bez wolnej woli?*, „Analiza i Egzystencja”, nr 8, 21-33, 2008

Źródło: Englishsquare.pl Sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

W jaki sposób Spinoza stara się uzgodnić stanowisko determinizmu i istnienia wolnej woli człowieka?

Mapa myśli

Czy możliwa jest wolność bez wolnej woli?

“ List LVIII – Spinoza do Schullera [październik 1674]

Co do mnie, nazywam wolną taką rzecz, która istnieje i działa wyłącznie na mocy konieczności swojej własnej natury, natomiast przymuszoną nazywam taką, która ze strony jakiejś innej podlega determinacji do istnienia i do działania w pewien określony sposób. [...] Widzisz zatem, że zasadzam wolność nie na swobodnym postanowieniu, ale na swobodnej konieczności.

Źródło: List LVIII – Spinoza do Schullera [październik 1674], [na podstawie:] Baruch Spinoza, *Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <file:///tmp/puppeteeri1MEc5.html>

Benedykt Spinoza

Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona. Część pierwsza: O Bogu

[*Wola przyczyną konieczną*]

TWIERDZENIE XXXII

Woli nie można nazwać przyczyną wolną, lecz tylko konieczną.

DOWÓD

Wola jest to jedynie pewien określony modus myślenia, podobnie jak rozum; dlatego też (na mocy tw. 28) każde pojedyncze chcenie tylko wtedy może istnieć i być zdeterminowane do działania, jeśli zdeterminowane jest przez inną przyczynę, ta z kolei przez inną i tak dalej w nieskończoność. Jeśli przeto uzna się wolę za nieskończoną, to musi ona także być zdeterminowana do istnienia i działania przez Boga, nie o ile jest on substancją bezwzględnie nieskończoną, lecz o ile posiada atrybut, który wyraża wieczną i nieskończoną istotę myślenia (na mocy tw. 23). W jakikolwiek tedy sposób pojęłoby się [wolę], czy jako skończoną czy jako nieskończoną, wymaga ona przyczyny, która by ją determinowała do istnienia i do działania; a więc nie można jej nazwać przyczyną wolną, lecz tylko konieczną albo przymuszoną.

DODATEK I

Wynika stąd po pierwsze, że Bóg nie działa z wolności woli.

DODATEK II

Wynika po wtóre, że wola i rozum tak się mają do natury Boga, jak ruch i spoczynek i w ogóle jak wszystkie rzeczy przyrodzone [...], które (na mocy tw. 29) muszą być zdeterminowane przez Boga do istnienia i działania w oznaczony sposób. Wola bowiem, jak i wszystko inne, wymaga przyczyny, która by ją determinowała do istnienia i działania w oznaczony sposób. Jakkolwiek też z danej woli czy rozumu wynika nieskończenie wiele, to jednak nie bardziej można z tego powodu powiedzieć, że Bóg działa z wolności woli, niż na podstawie tego, co wynika z ruchu i spoczynku (bo i z nich nieskończenie wiele wynika), można powiedzieć, że Bóg działa z wolności ruchu i spoczynku. Dlatego też wola nie należy do natury Boga bardziej, niż inne rzeczy przyrodzone, lecz ma się do niej tak, jak ruch i spoczynek, i wszystko pozostałe, co, jak okazaliśmy, wynika z konieczności boskiej natury i przez nią jest determinowane do istnienia i działania w oznaczony sposób.

TWIERDZENIE XXXIII

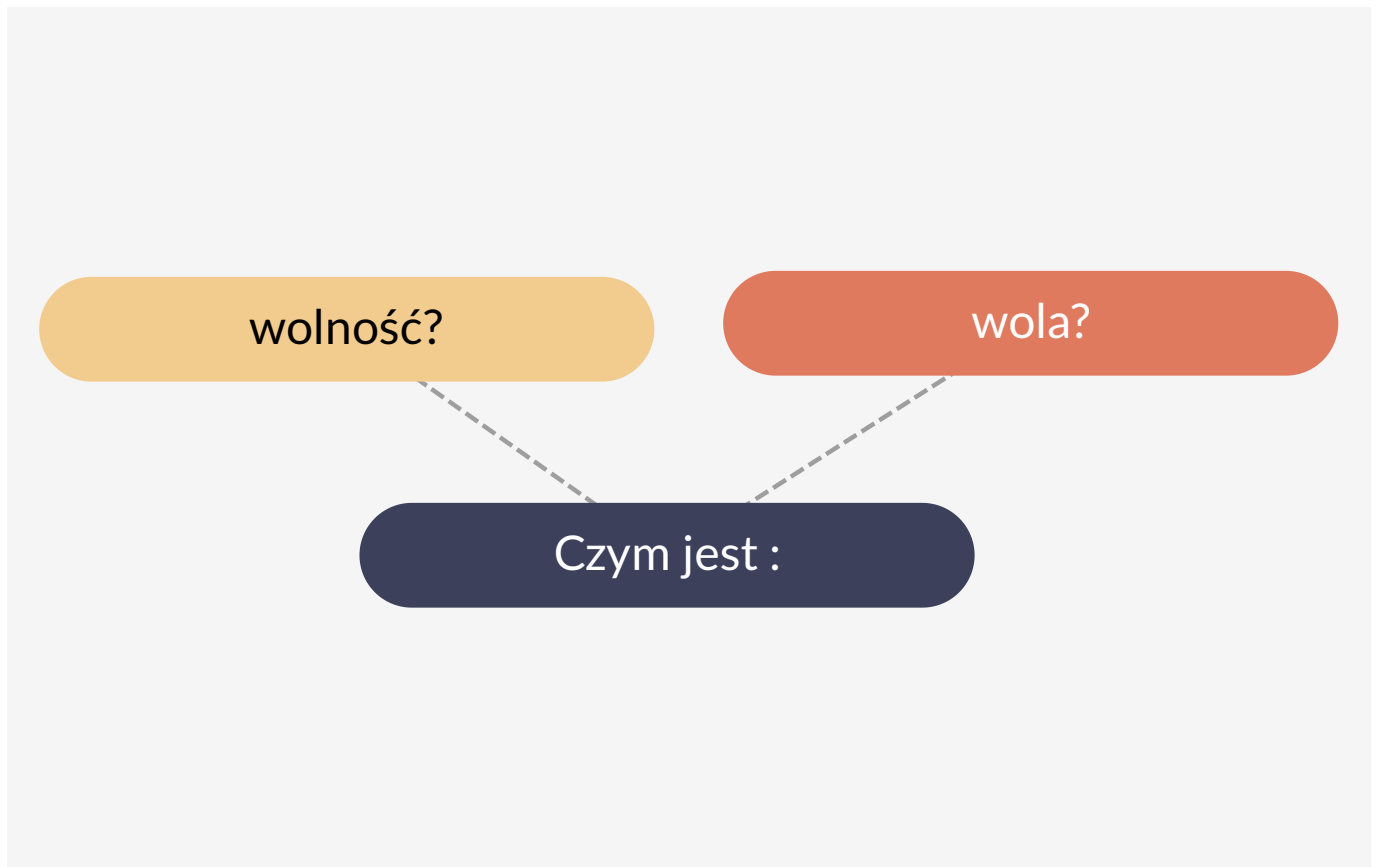
Rzeczy nie mogły zostać wytworzone przez Boga w żaden inny sposób ani w żadnym innym porządku, niż zostały wytworzone.

Źródło: Benedykt Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona. Część pierwsza: O Bogu*, tłum. I. Myślicki.

Polecenie 1

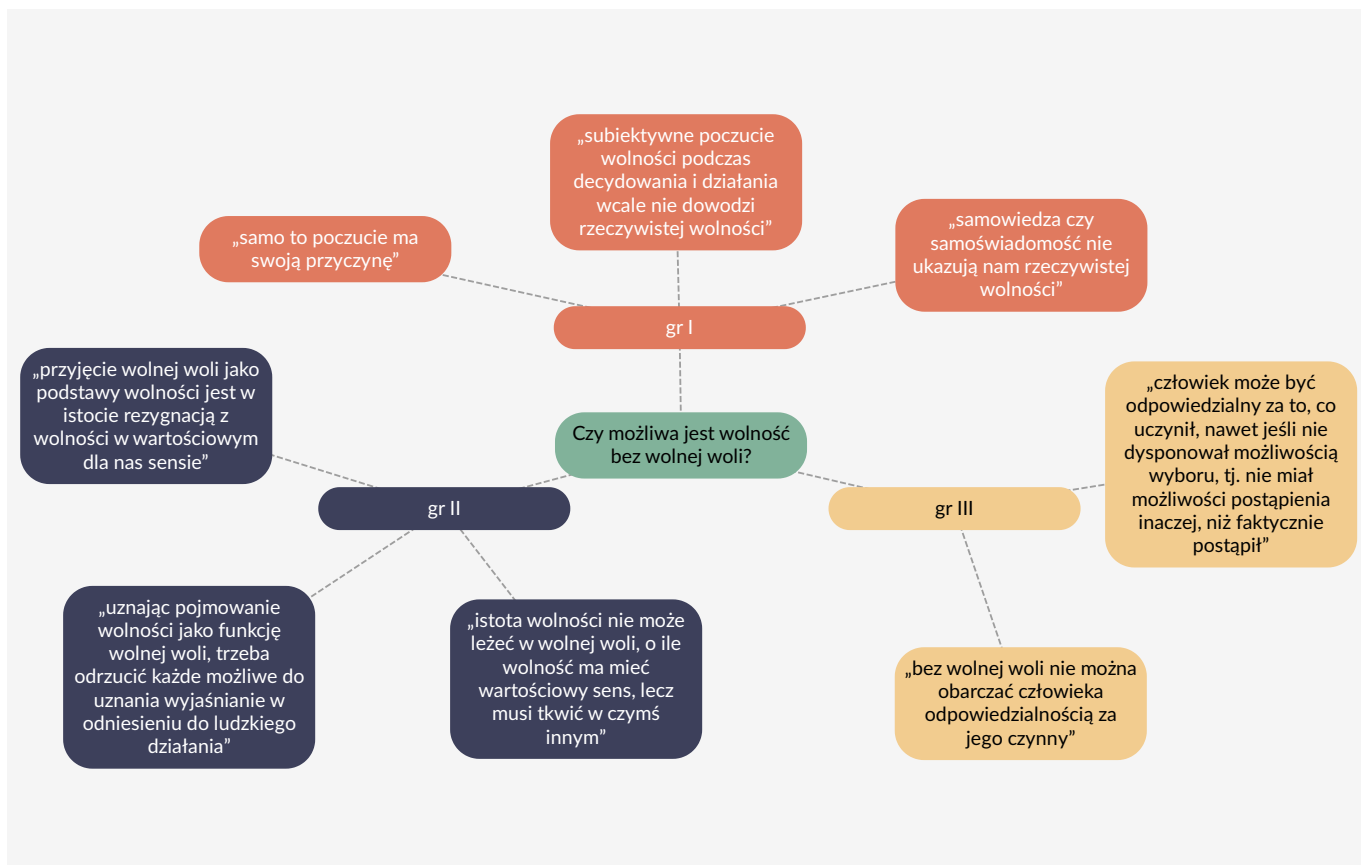
Zapoznaj się powyższymi materiałami źródłowymi. Stwórz mapę myśli, w której zestawisz cechy wolności i woli.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Zapoznaj się z mapą myśli, w której przedstawiono komentarze do pytania: czy możliwa jest wolność bez wolnej woli? Jeśli zgadzasz się z postawionym wnioskiem, wypisz konkluzje, natomiast jeśli nie, postaw argument przeciwny i go wyjaśnij.

Źródło: Przemysław Gut, *Czy możliwa jest wolność bez wolnej woli?*, „Analiza i Egzystencja” 8, 21-33, 2008, dostępne w: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Analiza_i_Egzystencja/Analiza_i_Egzystencja-r2008-t8/Analiza_i_Egzystencja-r2008-t8-s21-33/Analiza_i_Egzystencja-r2008-t8-s21-33.pdf

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Ćwiczenie 1

W czym, według Spinozy, tkwi istota ludzkiej wolności?

- W możliwości uwolnienia się od narzucanych przez prawa Boskie ograniczeń.
- W działaniu zgodnym z mniemaniem i przeświadczeniem.
- W racjonalnym myśleniu poprzedzającym działanie.
- W zrozumieniu konieczności działania.

Ćwiczenie 2

Zaznacz poprawne i fałszywe twierdzenia dotyczące filozofii Spinozy.

	prawda	fałsz
Człowiek może uzyskać wolność dzięki racjonalnemu działaniu rozumu.	☐	☐
Wolna wola jest iluzją.	☐	☐
O wolności człowieka nie można mówić bez odwoływania się do wolnej woli.	☐	☐
Wolność człowieka to świadomość własnych działań i znajomość powodów, w wyniku których te działania zachodzą.	☐	☐
Wolność człowieka nie podlega prawom przyczynowości.	☐	☐
Człowiek czyni to, do czego został zdeterminowany.	☐	☐

Praca domowa

Zapoznaj się z opisem eksperymentu Benjamina Libeta. W jaki sposób można go przedstawić w kontekście determinizmu i wolności opisywanych przez Benedykta Spinozę?

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Benedykt Spinoza: problem wolności

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

1. Filozofia starożytna. Uczeń opanowuje następujące treści nauczania zawarte w podstawie programowej do filozofii zakresu podstawowego:

5) epikureizm i stoicyzm jako dwa paradygmaty etyki (punkt IX);

3. René Descartes. Uczeń:

4) omawia poglądy jednego z następujących kontynuatorów filozofii René Descartesa: Gottfrieda Wilhelma Leibniza lub Barucha Spinozy;

III. Wybrane problemy filozofii.

2. Dyscypliny filozofii. Uczeń wymienia następujące dyscypliny filozofii oraz określa przedmioty ich badań:

1) dyscypliny podstawowe (ogólniejsze) – teoria bytu (ontologia, metafizyka), teoria poznania (epistemologia), ogólna teoria wartości (aksjologia) wraz z teorią moralności (etyką);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- zna poglądy Spinozy na zagadnienie wolności;
- odróżnia determinizm Spinozy od determinizmu stoików i rozważa, jak oba te poglądy opisywały ludzką wolność i szczęście;
- rozważa, czy możliwa jest wolność bez wolnej woli.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm;
- nauczanie wyprzedzające.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- dyskusja za i przeciw;
- mapa myśli;
- ilustracja interaktywna.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia e-materiał: „Benedykt Spinoza: problem wolności” uczestnikom zajęć. Prosi uczniów o przygotowanie prezentacji na podstawie informacji zawartych w sekcji „Przeczytaj”. Uczniowie mają za zadanie przygotować przykłady z tekstów kultury oraz z życia ilustrujące zagadnienia związane z tematem lekcji.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu na platformie, wyświetla na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika temat lekcji. Nawiązując do zagadnień opisanych w sekcji „Wprowadzenie”, omawia zaprezentowane cele. Uczniowie ustalają kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika nauczyciel sprawdza przygotowanie uczniów do lekcji. Następnie inicjuje rozmowę kierowaną na podstawie pytań zawartych we wprowadzeniu.

Faza realizacyjna:

- 1. Pytanie problemowe.** W zależności od stopnia przygotowania do lekcji uczniowie zapoznają się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” lub od razu przystępują do pracy. Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: *Skoro według Spinozy człowiek nie jest wolny, w czym filozof upatruje jego szczęście?* Uczniowie dzielą się wstępnie swoimi opiniami, następnie dzielą się na dwie grupy i przez kilka minut przygotowują do dyskusji. Właściwa wymiana opinii nie powinna zająć więcej niż dziesięć minut lekcji, przy czym ostatnie dwie minuty przeznaczamy na podsumowanie dyskusji.
- 2. Praca z multimedium.** Uczniowie dzielą się na 4-osobowe grupy i pracują z tekstem źródłowym, postępując według ustalonego trybu pracy:
  - Wstępne rozpoznanie. Określenie nadawcy i odbiorcy tekstu.
  - Określenie tematu przywołanego fragmentu.
  - Identyfikacja problemów poruszonych w tekście.
  - Wypisanie pytań lub argumentów zawartych w tekście.
  - Postawienie tezy interpretacyjnej i wspólna dyskusja z przywołaniem argumentów.
  - Przywołanie kontekstów: historycznych, filozoficznych oraz wynikających z własnego doświadczenia ucznia.Nauczyciel może wyznaczyć zdolnego ucznia do pomocy określonej grupie lub grupom uczniów (ekspert).
- 3. Praca z drugim multimedium.** Uczniowie zapoznają się z materiałem w sekcji „Mapa myśli”. Klasa dzieli się na grupy. Każdy zespół opracowuje odpowiedzi do poleceń i ćwiczeń. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie liderzy grup odczytują propozycje. Nauczyciel komentuje rozwiązania uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel ponownie wyświetla na tablicy temat lekcji zawarty w sekcji „Wprowadzenie” i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Czego się uczniowie nauczyli?
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Zapoznaj się z opisem eksperymentu Benjamina Libeta. W jaki sposób można go przedstawić w kontekście determinizmu i wolności opisywanych przez Benedykta Spinozę?

Materiały pomocnicze:

- António Damásio, *W poszukiwaniu Spinozy. Radość, smutek i czujący mózg*, Poznań 2005.
- Steven M. Nadler, Władysław Jeżewski, *Spinoza*, Warszawa 2002.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Ilustracja interaktywna” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.